

מאיר נזרי

## משה בר-אשר, תרגום המקרא לערבית יהודית

### הוצאת יד הרב נסים, ירושלים תשפ"ג, כרכים א–ד

כרך א – פרקי מבוא (410 עמ'); כרך ב – השרח לספרים בראשית, רות, שיר השירים, איכה,

אסתר (358 עמ'); כרך ג – השרח לספרים שמות, ויקרא (317 עמ'); כרך ד – השרח לספרים

משלי, איוב, קהלת (332 עמ')

החיבור שלפנינו המוצע בארבעה כרכים כולל שני חלקים: חלק א – המפרנס את הכרך הראשון המשמש מבוא הכולל י"ז פרקים שנתפרסמו כל אחד בזמנו והנחלק לשני שערים: פרקי תשתית וטקסטים מוהדרים, מבוררים ומוערים; חלק ב – הכולל שלושה כרכים (ב–ד) המוקדשים לשרח שלמקרא והמלווה בהערות המחבר: כרך ב עניינו בשרח לבראשית ולארבע מגילות: רות, שיר השירים, איכה ואסתר; כרך ג – שעניינו בשרח לשמות וויקרא; כרך ד – למשלי, איוב ומגילת קהלת.

למחקר השרח שנמשך 40 שנה קדמו כמה הכנות מצד המחבר פרופ' משה בר-אשר, הכנות שנחלקן לארבעה שלבים:

**שלב א:** לימוד יסודי של כל חיבורי השרח במסורות תאפילאלת ותודגה; בדיקה ולמידה של כל ההקלטות של מסורות אחרות של שרח מהמגרב שנמצאו במפעל מסורות הלשון של עדות ישראל מיסודו של שלמה מורג; שמיעת ההקלטות של המסרן העיקרי ודיון בביאורן של מילים רבות יחד עם המסרן.

**שלב ב:** מתן הרצאה ראשונה בכינוס מדעי (כסלו תשמ"ה / 1984-11). נושא ההרצאה: 'השרח של יהודי מרוקו למסורותיו השונות – אופיו ודרכי גיבושו'. שהפך למאמר בשם 'השרח המערבי למקרא ולספרות יהודית אחרת - אופיו ודרכי גיבושו'.<sup>1</sup>

**שלב ג:** חיבור כ-20 מאמרים העוסקים בשרח בהיבטים שונים המופיעים בכרך א של החיבור הנדון.

---

\*הכותב משמש עמית מחקר באוניברסיטת אריאל שבשומרון

<sup>1</sup> בתוך: מ' בר אשר (עורך), מחקרים בלשונות היהודים, תרגומי מקרא ולהגים מדוברים, ירושלים תשמ"ח, עמ' 3–34.

**שלב ד:** עיסוק בחיבורו של ר' רפאל בירדוגו 'לשון לימודים' ופרסום מאמרים על הספר, כגון שלושת הפרקים ד-ו בקובץ מוליצי"א (מסורות ולשונות ליהודי צפון אפריקה), תשנ"ט: לשון לימודים לר' רפאל בירדוגו: דברי מבוא והטקסט לפרשת בראשית; עיונים במסירותיו של 'לשון לימודים'; על מקורותיו של לשון לימודים.

**שלב ה:** הוצאה לאור של 'לשון לימודים' בארבעה חלקים, שנאגדו בשלושה כרכים: 'לשון לימודים לרבי רפאל בירדוגו'.<sup>2</sup>

במחקר על 'לשון לימודים' שילב החוקר גם את מחקר השרח שבעל פה תוך השוואה צמודה של תרגומיהם בציון השווה והשונה. להלן נציג את עיקרי המידע העשיר הבאים בכמה מפרקי הספר, ולאחר מכן נייחד דברינו להערכה ולתוספות שונות.

### **חלק א: סקירה כללית**

על מה מתבסס השרח? השרח מבוסס על הקלטות של המסרן העיקרי, מו"ר אביו של משה בר-אשר ר' אברהם הרוש, שנעשו במאה ה-20, חלקן בשנות ה-60 וחלקן בשנות ה-80, על מאות שיחות עם המסרן על הקלטות נוספות ועל העלאת כל השרח המוקלט על הכתב על ידי המסרן. לפי עדותו, בר-אשר לא עשה כל הנחה לא לעצמו ולא לאביו והקליט את אביו כמה פעמים אותו חומר בהפרשי זמן, לפעמים של שנים, כדי לאמת את הנוסח, עד שנוכח לדעת שהנוסח אחיד הוא ללא כל שינוי בכל ההקלטות ובכל השיחות ובהשוואה לחומר המשוכתב. כדי לתת תוקף מהימן הוא הקליט בשנות ה-80 שני מסרנים מומחים נוספים: ר' אברהם לעסרי מקסר-אסוק ור' מכלוף לעסרי מריש, ונמצאו כל הנוסחים אחידים. אימות הנוסח נעשה גם בהערות המלוות את טקסט השרח שמספרן המקורי הגיע לכ-16.000 הערות שצומצם בפועל ל-7250. הערות אלו מהוות ערך מוסף לטקסט הדנות בענייני לשון בהגייה, בתורת ההגה, בתורת הצורות, בתחביר, באוצר המילים, בליווי תעתיק פונימי ותרגומו העברי. באשר לטקסט השרח מביא המסרן לפעמים שתי חלופות של תרגום, השנייה בסוגריים, על פי שתי המסורות שלמד, מסורת תאפילאלת ומסורת תודגא. החוקר הקדיש תשומת לב גם לכתיב במהדורה וגם לתעתיק הפונימי (10-16).

<sup>2</sup> הוצאת מוסד ביאליק והמרכז ללשונות היהודים וספרויותיהם, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ב.

## השרח המערבי – טיבו ודרכי גיבוש

**היקפו:** כאמור, השרח מקיף את כל פרקי התורה, חלק גדול של ההפטרות, משלי, איוב ודניאל, מספר פרקים מתהלים המופיעים בהגדה של פסח, ומגילות: רות, שיר השירים, איכה ואסתר. וכן חלקים חוץ מקראיים: הגדה של פסח, מסכת אבות, ופיוט 'מי כמוך' לשבת זכור.

**דרך מסירתו ושימוש:** השרח נמסר בעל פה לתלמידים בבתי מדרש, חלקו חדר לבית הכנסת במסגרת התפילה כמו ההפטרות לפסח (יום א של פסח, שבת חול המועד וימי שביעי ושמיני של פסח, וההפטרה לתשעה באב); חלקו נקרא לפני מנחה של שבת בין פסח לעצרת (משלי ופרקי אבות), בימי בין המצרים (איוב) ולאחריהם (דניאל), וחלקו חדר לבתי מגורים (ההגדה לליל ב של פסח).

**דרך אמירתו:** אמירת השרח ברובו הייתה אחד עבראן ואחד שרח (פסוק שלם בעברית ופסוק בערבית), אבל יש שאמרוהו מילה כנגד מילה, כנראה בשלב ראשוני של ההוראה כמו כיתה א.

**אחידותו במרוקו:** בשרח מרוקו אפשר להבחין בארבע מסורות: מסורת מראכש, תאפילאלת ותודגא, ומסורת מכנאס. למרות ההבדלים המשותף ביניהן רב מאוד.

תרגומים לתורה נהגו כבר בתקופת חז"ל, ובראשם אונקלוס המשמש את הפשט הנוהג עד ימינו אלה הן בבתי הכנסת של נוסח תימן המתרגמים כל פסוק לתרגום אונקלוס, הן במנהג של 'שניים מקרא ואחד תרגום' הנוהג בקהילות ישראל עד ימינו. תרגום רס"ג פעל במציאות שבה הבינו בני דורו את הערבית הספרותית, ולהם יועד התרגום (המאות ה-9–10). אולם במאה ה-16, למשל בצפת, אין חכמים בקיאים עוד בתפסיר רס"ג. היחלשות הידיעה בערבית הספרותית הולידה את הצורך בתרגום של לשון המקום, ותרגום אונקלוס, שהיה רווח בכל העיתים, שימש להם מודל לתרגומים חדשים: את התבנית וחלק מן החומר סיפק אונקלוס, חלק מאוצר המילים ומתורת הצורות סיפק תפסיר רס"ג, אך חלק גדול של אוצר המילים נתגבש גיבוש מקומי: מצד הערבית יש בשרח רובד קדום המשתקף בתפסיר רס"ג, רובד אחר משקף את המאות ה-15–16, ועל הרובד החדש נתרבדו עוד רבדים. ובנוסף לאלה גם מדרשי חז"ל השפיעו את השפעתם על גיבוש השרח החדש.

## אופיו של השרח

השרח הוא תרגום מילולי קפדני (חוץ מן המילית את שאינה מיתרגמת) וגם סדר המילים נשמר בקפדנות. כמו 'ויהי היום ויבואו בני האלהים להתייצב על ה' ויבא גם השטן בתוכם' (איוב א 6), המתורגם 'וכאן נהאר וזאו אולאד למלאייכא יתווקפו מקאבלת אלאה וזא חתא למסגגב (למעאנד).

אף על פי כן אין השרח תרגום קיצוני. דוגמאות לכך: 'כי מלאתי מלים' (איוב לב 18) = 'אין תעמרת בלפלא' במקום 'אין תעמרת לפלא'; 'וימלאו אסמך שבע' (משלי ג 10) = 'ויתעממרו מכאזנך בזרע' במקום 'ויתעממרו מכאזנך זרע' וכיו"ב.

למרות האופי המילולי של התרגום אין מדובר בתרגום מסוג 'העתק הדבק' של מילון השרח, ויש התחשבות בהקשר. דוגמה לכך הוא הפועל **קרא** המיתרגם לפי העניין וההקשר על פי דוגמאות ממגילת אסתר:

א. כאשר **קרא** מובנו פנייה אל הזולת תרגומו **נאדא**, כמו 'ויקראו סופרי המלך' (אס' ג 12); ה (9) = '**ותנאדיו** כתאבין אצלטאן'.

ב. כאשר מובנו הכריז תרגומו הוא **ברח**, כמו 'וקראו לפניו ככה יעשה לאיש אשר המלך חפץ ביקרו' (ו, 9) = '**ויברחו** לקדאמו'....

ג. כאשר **קרא** מובנו קריאה בספר יתורגם לפי הבניין: 'ויהיו נקראים לפני המלך' (ו 1) = 'וכאנו **ינקראו** קדם אצלטאן'.

ד. ובמובן של קריאת שם יתורגם **סמא**: 'על כן קראו לימים האלה פורים' (ט 26) 'עלא דאלאך **סממאיו** לאייאם האדו פורים'. גם הפועל עשה מיתרגם לפי ההקשר. צורת הסתמי במקרא הופכת לצורת יידוע בשרח, כמו 'לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה' (משלי א 2) = 'יעררף לכיאסא ולאדב, יפההם קואל לפהאמא'.

## **הבחנה בין מונחים הנזכרים בחיבור: השרח והמסרן, שרחן ראשון, שרחן משנה ושרחן משנה משבש**

**השרחן** הוא המתרגם הראשון, שגיבש את השרח גיבוש עיקרי. עם הזמן נעשו שינויים על ידי שרחני משנה כדי להתאים את השרח למקום ולעת ולעשותו מובן יותר, אבל היו גם שרחני משנה שלא הבינו מילים ועשו בהם שינויים משבשים.

**המסרן** הוא האיש שלמד את השרח והעבירו לאחרים אם בהוראה לתשב"ר ואם לשם מחקר. דוגמאות: המילה **לאמור** בגיבושה הראשונה נתרגמה **קאילן** בהשראת המונח הדקדוקי מתפסיר רס"ג, שבמהלך הזמן נתחלפה על ידי שרחן משנה במונח הקרוב לדיאלקט המקומי **ליקול**. כיוצא בזה המילית **כמו** או **כ** לפעמים מתורגמת על פי רובד לשוני גבוה הקרוב לתפסיר רס"ג **כין** ולפעמים היא מוחלפת ברובד הלשון המדוברת במונח **פחאל**. דוגמה לשרח משובש הוא הפעל **שְׁמַעְנָה** (איוב ה, 27) שמובנה שמע אותה, שתרגומה הנכון הוא **סְמַעְנָה** תורגמה בטעות ל**סמענאהא** (שְׁמַעְנָה = שמענו אותה). נמצאנו למדים, שלצד תרגום השרחן הראשי המהווה רוב בניין ורוב מניין של השרח הנכון, מופיעות בשרח גם תרגומים בדרגה שנייה של תרגום עד לתרגום משובש.

## על לשונו של השרח

כרקע להבנת לשונו של השרח מביא החוקר דברי התרעמות מבידחים של אחד מתשב"ר שלמד בשיטת אחד עבראן ואחד שרח, ונתקשה בהבנתו ואמר: 'האחנא שרחנא לעבראן לשרח, ומן ישרחנא שרח לערביא דיאלנא' (=הנה תרגמנו את העברית ללשון השרח, ומי יתרגם לנו את השרח לערבית שלנו). לשון השרח איננה לשון בינונית ולשון דיבור, אלא נמצאת בתווך בין הרובד הגבוה מלשון הדיבור ללשון גבוהה פחות, מעין לשון ביניים גבוהה הן בתורת ההגה והצורות, הן בתחביר הן באוצר המילים. נמחיש זאת בהשוואה בין אוצר המילים של השרח למדוברת.

| מקרא   | קרא  | ויען  | שומר   | המון  | בטן | אין         | שמה   | פן    | הנה   |
|--------|------|-------|--------|-------|-----|-------------|-------|-------|-------|
| שרח    | נאדא | וזאוב | יחאפץ' | זמהור | בטן | לאיס        | לתממא | רבתמא | האודא |
| מדוברת | בררח | וואזב | יחצ'י  | לגאסי | כרס | מא<br>תממאס | להנאך | לא-מא | האווא |

## רובד לשוני נמוך

השרח כולל גם רובד לשוני נמוך אף על פי שהוא נדיר.<sup>3</sup> להלן דוגמאות:

אסתר ה, י: 'וַיִּתְאַפֵּק הַמֶּלֶךְ וַיָּבֹא אֶל־בֵּיתוֹ וַיִּשְׁלַח וַיִּבְא אֶת־אֶהֱבִיו וְאֶת־זָרַשׁ אֲשֶׁתּוֹ' (=ותחמו המן וג'א אילא דארו וצאפד וג'אב חבאבו (מקרחינו) וזרש מראתו (מגיירתו).  
**זרש אשתו'** (אסתר ה, י, יד) מתרגמים 'זרש מגיירתו' (זרש מעציבתו)  
 'עבדים היינו לפרעה במצרים' (הגדה של פסח) 'עביד כננא **למחרוק** די פרעה פי מאצר' (השרוף);  
 ו'המן נדחף אל ביתו' (אס' ו, יב) (=נזלא אילא **כאליתו**).

**כאליתו** פירושה **חורבתו** ובנפרד **לכאליא** (החורבה), והוא כינוי לבית שמם או ריק. אגב כך מהלך סיפור מבדח על אב ובנו שהיו מסתובבים מבית לבית, והנה הבן שנמאסו עליו ההקפות הללו, שואל את אביו בערבית 'דאבא אילא ופינא האד דוראן לאיין נמשיו? (כשנסיים כל ההקפות הללו לאן נלך)? והלה משיבו 'לאיין נמשיין?! וכאליתנא! (מה זאת אומרת לאן נלך, נלך נשוב לחורבתנו)!

<sup>3</sup> ראו הערות בר אשר במהדורת השרח – אסתר ה 10.

## שכבות הלשון בשרח מבחינה היסטורית וגיאוגרפית

בשרח המערבי משתקפות לפחות שלוש שכבות לשון: הראשונה נשענת על תרגום רס"ג שנתחבר והיה מהלך בצפון אפריקה במאות הראשונות של האלף השני עד שבאו במקומו תרגומים מקומיים. השנייה כוללת לשון גבוהה, שאינה משמשת בלשון הדיבור, והיא משקפת פעולה שנעשתה סמוך ל-1500. היא כוללת יסודות מורשים מן הערבית היהודית במגרב בימי הביניים, יסודות מן הלשון הגבוהה שהילכה בצפון אפריקה בספרות מקור ותרגום שהגיעה בעיקרה מתוניסיה. השלישית שכבה מאוחרת הבנויה מרכיבים של הלשון המדוברת. זו משתנה ממקום למקום בהתאם לדיאלקט המקומי.

מיזוג מרובה פנים זה של השרח הוא טבעי בשרח שהילך הרבה שנים בעל פה על ידי מורים, שהרשו לעצמם לחדש ולשנות את הטקסט.

דוגמאות:

- וַיֵּאמֶר הַמֶּלֶךְ לַחֲכָמִים יִדְעֵי הָעֵתִים כִּי־כֵן דָּבַר הַמֶּלֶךְ לִפְנֵי כָל־יְדָעֵי דָת וְדִין (אסתר א 13).  
וקאל צלטאן לכייסין עארפין לוקות אין כדאלך פלאם צלטאן לקדאם גמיע עארפין סרע וסריעא – המילים המודגשות אינן מצויות בלשון הדיבור ושייכות לרובד הלשוני הגבוה.
- רָאָה ה' וְהִצִּיטָה לְמִי עוֹלָלָתָ כִּי אִם־תֵּאכְלֶנָּה נָשִׁים פְּרִי־עֵלְי טַפִּיִּים אִם־יִהְיֶה בְּמִקְדָּשׁ אֲדָנִי כְּהֵן וְנָבִיא (איכה ב 20)  
נדר יא אלאה ולתהב למן עמלת האכדא אילא יאכלו נסא תמארהום ליסאסרא למכנתין אידא ינקתל פאלמקדס לאימאם ונבי.

## המילים העבריות בשרח

אחד המאפיינים של השרח המגרבי / פילאלי המבדיל בינו לבין תפסיר רס"ג הוא רובד המילים העבריות המופיע בשרח במידה מסוימת ונעדר בתפסיר רס"ג. מדובר בתפוצה של כמה עשרות שמות ועוד עשרה פעלים מתחום החוק וההלכה, כיווני שמים וכלי קודש. להלן הערות:

1. אומנם שורש ובניין המילה של השרח זהים לנוסח המסורה, אבל מבטא וניקוד שונים מקרבים אותם ללשון הדיבור: יבם ויבמה: יְבָמִי=יְבִימִי. יְבָמָה=יְבִימָהָ, יבמתו=יבימתו.
2. אין מילה עברית בשרח שאינה משמשת גם בלשון הדיבור.
3. בתרגום רס"ג לכל מילה עברית יש מקבילה בערבית.
4. מבין 19 הערכים שבטבלה רק שניים בשרח זהים לתפסיר רס"ג (מן/למן; שבט/סבט).
5. בערך אחר (15) יש דמיון בשורש בלבד: רבית – רבא.

6. ב-14 מבין 19 הערכים יש זהות או דמיון רב של השרח לאונקלוס (1-3, 6-7, 9, 11-13, 19-15). ב-4 ערכים יש דמיון לפחות בשורש (4-5, 8, 14) ורק באחד (10) שונים הם במובהק (מזרח-מדנח).

7. לא בכל מקום שאונקלוס משתמש במילה עברית ממש או במילה ארמית הזהה או קרובה לעברית, המילה חודרת לשרח. דוגמה מני רבות: 'יזבחו לשדים' (דב' לב 17). אונקלוס מתרגם 'דבחו לשדים', השרח מתרגם 'ידבחו לזנון', ורס"ג – 'ידחון לאלשיאטי'.

להלן טבלה משווה בעקבות ממצאיו של בר-אשר:

|    | נוסח המסורה     | השרח            | אונקלוס      | רס"ג                |
|----|-----------------|-----------------|--------------|---------------------|
| 1  | אורים ותמים     | (ל)אורים ותמים  | אוריא ותמיא  | אלאנואר<br>ואלצחאיח |
| 2  | גזל             | גָזַל           | גזל          | ג'צב                |
| 3  | דרום, נגב, תימן | דרום            | דרום (דרומא) | גנוב                |
| 4  | החל             | (ל)חול          | חולא         | (אל)בד'ל            |
| 5  | חלל             | חָלַל           | אחיל         | בד'ל                |
| 6  | יבם/יבמה        | יָבִים/יָבִימָה | יבם/יבמה     | תבד'ל               |
| 7  | יָבִם (הפעל)    | יָבִם           | יבם          | סליף/סליפא          |
| 8  | יד"ה: והתודה    | (ו)יתודה        | יודי         | יקר                 |
| 9  | יל"ד: ויתילדו   | (ו)יתיחסו       | (ו)אתיחסו    | (פ)תנאסבו           |
| 10 | מזרח, קדם       | סרק(מזרח)       | מדנח         | שרק                 |
| 11 | ממזר            | (ל)ממזר         | ממזרא        | (אל)זנים            |
| 12 | (ה)מָן          | (ל)מָן          | מנא          | (אל)מָן             |
| 13 | מערב, ימה       | (ל)גרב (מערב)   | מערב         | (אל)גרב             |
| 14 | צפון            | צפון            | ציפון/ציפונא | שמאל                |
| 15 | מרבית/תרבית     | רְבִית          | רבית(א)      | רבא                 |
| 16 | שבט/מטה         | סבט             | שבט(א)       | סבט                 |
| 17 | שופר            | שופר            | שופר(א)      | בוק                 |
| 18 | שעטנז           | שעטנז           | שעטניזא      | נועין מלחמין        |

|    |       |        |                  |        |
|----|-------|--------|------------------|--------|
|    |       |        | מכילתא<br>מכילתא | מכילתא |
| 19 | טופות | תפילין | תפילין           |        |

### מסורות מקבילות וגולגולת

קו ידוע בתרגומי המקרא ובספרות יסוד אחרת בלשונות היהודים הוא קיומן של שתיים-שלוש מסורות משנה שדרו בכפיפה אחת בקהילה אחת, לפי שהמסרנים נתחנכו לעיתים בבתי מדרש שונים ולעיתים במקומות יישוב שונים או למדו מפי שניים שלושה מורים, וטבעי הדבר שיימצאו בקהילה אחת גוונים ובני גוונים של תרגומי מקרא ושל ספרות אחרת בלשון היהודים. המסרן המרכזי של השרח הוא ר' אברהם הרוש. הוא הכיר שתי מסורות של שרח. אחת למדה מר' יוסף דהאן המללאח של ריסאני, והאחרת קיבלה מר' יעקב אסולין מתינגיר שבעמק התודגה. למסורת שלישית נחשף בקצר א-סוק מבני משפת עטיא ולעסרי. במהדורות השרח מובאת לפעמים בסוגריים חלופה שנייה. החלופות משני סוגים הם: חלופות בתצורה ובהגייה וחלופה מילונית של תרגום.

דוגמה לכך הוא שם הפועל בפעול: הביטוי 'בבואו לפני ה' (שמי' כה 30) מתורגם 'חין יזי קדאם אלאה (כאשר יבוא לפני ה') לעומת הביטוי 'בבאם אל אהל מועד' המתורגם 'פמזיהום אלא כבא למחצ'ר' (=בביאתם אל...). ויש חלופות שעומדים אחריהם שיקולי דעת של פרשנות, כמו 'ובני ישראל אכלו את המן עד בואם אל ארץ נושבת' – 'את המן אכלו עד בואם אל ארץ כנען'.

להלן טבלה משווה של ביטויים בשתי חלופות (כולם מספר משלי):

|   | נוסח המסורה               | שרח א           | שרח ב           |
|---|---------------------------|-----------------|-----------------|
| א | לִי־תָחַן (א 9)           | לקייאן למחנא    | עמאמאת למחנא    |
| ב | פְּרָחוֹבוֹת (א 20)       | פרחאבי          | פזנאקי          |
| ג | וְלֹא אֶעֱנֶה (א 28)      | ולאייס נג'אווב  | ולאייס נאוזב    |
| ד | וְכַמְטָמוֹנִים (ב 4)     | וכיף למכאבע     | וכיף לקנוז      |
| ה | בֵּיתָה (ב 18)            | דארהא           | כאליתהא         |
| ו | צִדִּיקִים (ב 20)         | לעאדלין         | צאלחין          |
| ז | וּבִגְדֵים יִסְחוּ (ב 22) | ולגדארין יתקלעו | ולגדארין ינחדרו |

|   |                     |             |            |
|---|---------------------|-------------|------------|
| ח | וְשָׁלוֹם (ג 2)     | ולעאפייא    | ולמאפייא   |
| ט | וְלַעֲנָוִים (ג 34) | ולמסאכן     | ולמסאכן    |
| י | לְקַח טוֹב (ד 2)    | דכירא מליחא | תעלים מליח |

#### אופיו של הפירוש בערבית ולשונו

השרח הוא תרגום מילולי מילה כנגד מילה ללא כל שינוי בסדר המלים בפסוק, גם לא בגין בעיה בהתאם תחבירי או דקדוקי, וזאת כפי שהמחבר קורא לו 'המקרא כלבשו'. דוגמה לכך: 'בראשון בארבעה עשר יום לחודש בערב' (שמי' יב 18) מתורגם 'פלול פארבעטעש נהאר לשהר פלעשי'. כל מילה כאן מובנת כשלעצמה, אבל ההקשר אינו מובן ומעלה שאלות – איזה לוול? איזה שהר? במקרה זה התערבותם של חכמי שרח הצמיחה חלופות ברורות יותר – 'פשהר אלוולי' או 'פניסן' או 'פשהר ניסן'.

דוגמה אחרת: הביטוי 'בית חדש' (דב' כב 5) המתורגם **דאר זדיד** במקום **דאר זדידה**. וכן הביטוי 'כצאתי את העיר' (שמי' ט 29) המתורגם 'כיף כרוזי **לבלאד'** במקום '**מן לבלאד'** (=מן העיר). בכל המקרים האלה נמצאו במהלך הדורות חכמים מלומדים או מלמדים שרצו להקל את השרח על התלמידים ועשו תיקונים. כך עשה ר' רפאל בירדוגו שתרגם את הביטוי 'עגלה על שני נשיאים' שתרגמו 'כרוסא לזוז סיוך' (עגלה לשני נשיאים) במובן '**עבור** שני נשיאים' במקום התרגום המסורתי '**עלא** זוז סיוך' (עגלה על שני נשיאים). למפנה חשוב הביא הרב חיים שושנה, שרצה להמיר מלים ספרותיות למילים של לשון הדיבור ממש כמו **מאד** שתורגמה על ידו **בזאף** במקום '**ג'דא'**, או **לאמר** שתורגמה **ליקול** במקום **קאילאן**. גם ר' מאיר בן מרדכי עמאר ממכנאס נקט עמדה דומה.

#### זיקת השרח לתפסיר רס"ג

תרגומו של רס"ג איננו מילולי, יש בו חירות מרובה של המתרגם ועריכה מחדש הכוללת שינויים (תוספות והשמטות) והתאמות דקדוקיות ותחביריות. להלן שלוש דוגמאות משוות של תרגום רס"ג ותרגום השרח (המילים המודגשות בתפסיר רס"ג מציינות את ההבדל בינו לבין השרח):

- וְתֹאמַר הִנֵּה שָׁבָה יְבִמְתִּי אֶלְעֵמָה וְאֶלְאֵלֶיהָ שׁוֹבִי אַחֲרַי יְבִמְתִּי (רות א 15).

רס"ג: פקאלת להא הודי קד רגעת סלפתן אלי מד'הב קומהא ואלי מעבודהא פארגעי

אתבאעיהא (=ותאמר אליה כבר שבה יבמתך אל מנהגי עמה, שובי לך בעקבותיה).

**שרח:** וקאלת האודא רזעת יבמתך אילא קומהא ואילא אלאההא רזעי מנורא יבימתך

• **אַלֶּה תוֹלְדֹת נָח אִישׁ צַדִּיק תָּמִים הָיָה בְּדִרְתּוֹ אֶת־הָאֱלֹהִים הַתְּהִלָּךְ נָח (בר' ו 9)**

**רס"ג:** האדא שרח תואליד נח, וכאן נח רגלא צאלחא צחיחא פי אגללה, פי טאעת אללאה סלך

נח (=זה מובן תולדות נח, והיה נח איש צדיק תמים בדורותיו בהכנעה לאל התהלך נח).

**שרח:** האדו תואליד נח, נח ראזל עאדל צאפי כאן פי זיאלו, מעא אללאה תמססא נח.

• **וְלֹאִזְכָּר שְׂרֵי־הַמַּשְׁקִים אֶת־יוֹסֵף וַיִּשְׁכַּחֵהוּ: (בר' מ 23).**

**רס"ג:** פנסא רייס אלסקאה ולם יד'כרהו (=ושכח שר המשקים את יוסף ולא זכרו).

**שרח:** ולאיס דכר קאייד סקקאין יוסף ותנסאה (תרגום מילולי רציף לפסוק).

גם בשדה אחר יש הפרש גדול בן השרח לתפסיר רס"ג. בעוד האחרון נעדר רובד מילוני עברי השרח

מכיל מילות קודש עבריות ללא תרגום: שופר, ממזר, שעטנז, צפון דרום.

אף על פי כן ניכרת בשרח זיקת מישרין של תפסיר רס"ג כמו מונחים בתחום הקורבנות:

צעידה/סעידה (עולה), דכווא (חטאת), קרבן מקבול מרצ'י ללאה (אשה ריח ניחוח לה'); השמות

לכאפי (שדי), טאייק (אל), אימאם (כהן), ענקוד לחננא, (אשכל הכפר), קאילאן (לאמר).

בדרך כלל שמות מקומות בשרח אינם מיתרגמים לערבית, אלא נשארים כמות שהם, אבל יש כמה

שמות שהובאה צורתם הערבית: ירושלים (מדינת סלאם [=עיר השלום]); מצרים (מאצר), דמשק

(אסאם=אשאם), תרצה (למרד'יה [=הרצויה]).

### **מונחים טכניים מלשון רס"ג**

לדברי בר-אשר, משקעים מלשון רס"ג מתגלים במיוחד במונחים טכניים, כמו: שמות צמחים,

צבעים, הלכה וכיו"ב. להלן עשינו בדיקה השוואתית של מונחים הבאים בתפסיר רס"ג ובשרח, והיא

הראתה את הנתונים הבאים: 50% מן המונחים הטכניים בשרח שעניינם כלי המשכן (הארון וכליו,

המנורה וכליה, המזבח וכליו, השולחן וכליו) חדרו מתפסיר רס"ג וכן 40% משמות בגדי הכהנים ו-

60% ממונחי הקורבנות והמנחות שבספר ויקרא.

להלן פירוט הממצאים שערכתי בטבלה<sup>4</sup>:

<sup>4</sup> המילים בגופן בצבע כחול מצביעות הבדל בין המונח בשרח ובין מקבילו אצל רס"ג; המילים בצבע רגיל (שחור) מצביעות על זהות בין שני הנוסחים. וכן להלן בכל הטבלאות.

כלי המשכן והמקדש (שמות כה) – 50% מהמונחים חדרו מתפסיר רס"ג

| מקרא       | שרח        | רס"ג       |
|------------|------------|------------|
| מקדש, משכן | מקדש, משכן | מקדס, מספן |
| הארון      | סנדוק      | צנדוק,     |
| העדות      | סוואהד     | אלשהאדא,   |
| הכפורת     | גטא        | גשא        |
| הכרובים    | תצאוור     | כרובין     |
| המזבח      | למדבח      | אלמדבח     |
| סירותיו    | בראמיה     | צנאנה      |
| ויעיו      |            |            |
| ומזרקותיו  | ומגארפו    | מגארפה,    |
| ומזלגותיו  | ומראססו    | כ'ראנבה    |
| ומחתותיו   | וגווארפו   | מנאשלה     |
|            | ומג'אמרו   | מגאמרה     |
| המנורה     | מנארא      | מנארא      |
| נרותיה     | קנאלהא     | סראג'הא    |
| ירכה       | ורפהא      | ארג'להא    |
| וקנה       | וקסבהא     | וקצבהא     |
| גביעיה     | קמאסלהא    | וגמאתהא    |
| כפתוריה    | תפאפהא     | תפאפהא     |
| ופרחיה     | ונוואורהא  | סואסנהא    |
| ומלקחיה    | ומחאבסא    | וכאלבתהא   |
| ומחתותיה   | ומזאמרהא   | ומג'אמרהא  |
| השולחן     | מידא       | מאידה      |
| קערותיו    | קסאעיה     | קצאעהא,    |
| וכפתיו     | ומגארפו    | ודרוגהא,   |
| וקשותיו    | וכסאוייה   | ומדאהנהא   |
| ומנקיתיו   | ומנקיה     | ומעאלקהא   |

|             |           |         |
|-------------|-----------|---------|
| כיוור נחושת | סטל דנחאס | חוץ'    |
| וכנו        | וקעעאדנו  | מן נחאס |
|             |           | ומקעדה  |

בגדי הכוהנים (פרשת תצוה, שמות כח) – 6 מונחים מבין 16 חדרו מתפסיר רס"ג (כ-40%)

| מקרא         | שרח                 | רס"ג                |
|--------------|---------------------|---------------------|
| אבנט         | חזאם,               | זנאר, זנאנירא       |
| אבנטים       | חזאמאת              |                     |
| אורים ותומים | דוואיאת<br>ואצפאיאת | אלאנואר<br>ואלצחאיח |
| אפוד         | לבדן                | צדרה                |
| בגדי קודש    | תיאב לקודש          | תיאב קדס            |
| חושן         | סדר                 | בדנא                |
| חושן המשפט   | סדר סרע             | אלבדנא<br>אלמהיאה   |
| כותונת       | דראעא,<br>דרארע     | תוניה, תואני        |
| כתפות        | כתאפיאת             | גיבאן               |
| מגבעת /      | סאסיא,              | קלאנסא              |
| מגבעות       | סוואסי              |                     |
| מכנסיים      | סראוויל             | סראוויל             |
| מעיל         | לבידראן             | ממטר                |
| מצנפת        | עמאמא,<br>עמאמאת    | עמאמא               |
| ציץ          | תאז                 | תאג'                |
| רמוני        | רמאן                | רמאמין              |
| פעמון        | נאקוש,              | גלגל, גלאגל         |
| פעמונים      | קנאקן               |                     |

|           |           |             |
|-----------|-----------|-------------|
| פעמון זהב | נאקוס דהב | גלגל מן דהב |
| ורימון    | ורמאנא    | ורמאנא      |

מונחי קורבנות ומנחות – 8 מבין 13 חדרו מתפסיר רס"ג (60%)

| מקרא                   | שרח                      | רס"ג                      |
|------------------------|--------------------------|---------------------------|
| אשמו, אשם              | לזים                     | קרבאנה,<br>קרבאן<br>אלאתם |
| חטאת                   | דכווא                    | דכווא                     |
| זבח תודה               | דביח אשפראן              | דבח שפר<br>ללאה           |
| זבח פסח                | דביח קרבן פסח            | דבח אלרת'א                |
| זבח שלמים              | דביח סלאיים              | דבח<br>אלסלאמא            |
| עולה                   | סעידא                    | צעידא                     |
| קרבן                   | קורבאן                   | קורבאן                    |
| מנחה                   | הדייא                    | הדייה                     |
| קרבן מנחה<br>מאפה תנור | הדייא כבז לפראן          | הדייא מן כבז<br>אלתנור    |
| מנחת<br>ביכורים        | הדיית לבפורא             | הדיית בפור<br>ללאה        |
| מנחה על<br>המחבת       | הדייא עלא טאוא           | הדייא עלא<br>אלטאבק       |
| מנחת<br>מרחשת          | הדיית טאזין              | הדייה מן<br>צנעת אלטנגיר  |
| אשה ריח<br>ניחוח לה'   | קורבן מקבול<br>מרצי ללאה | קורבן מקבול<br>מרצי ללאה  |

בדיקה משווה של צמחים ופרחים בשרח לעומת אותם מונחים בתפסיר רס"ג מראה על 33% מן המונחים ברס"ג שחדרו לשרח.

**צמחים ופרחים על פי שה"ש – 15 מבין 43 (33%)**

|    | מקרא           | מקור          | שרח             | רס"ג                 |
|----|----------------|---------------|-----------------|----------------------|
| 1  | אבקת רוכל      | ג 6           | גברת לעטטאר     | גונה' עטאר           |
| 2  | אהלות          | ד, 14         | ענבר            | ענבר                 |
| 3  | ארז ארזים      | ח, 9 ; א 17   | אַרז, אורוז     | ארז, ארז             |
| 4  | אשכול, אשכולות | א 4 ; ז 8 ;   | ענקוד, ענאקד    | ענקוד ענאקיד         |
| 5  | אשכל הכפר      | א 14          | ענקוד לחנא      | ענקוד אלחנא          |
| 6  | ברותים         | א 17          | בוגוס (בגס)     | שרבין                |
| 7  | בשמים          | ד 16 ; ח 14   | לפואח           | אטיאב                |
| 8  | ראשי בשמים     | ד 14          | רוס לפואח       | רוס אלאטיאב          |
| 9  | גן, גנים       | ד 12 ; 16     | ג'נאן, ג'נאנא   | בסתאן, בסאתין        |
| 10 | גנת אגוז       | ו 11          | ערסת לגרגאע     | גנאן בסתאן אלגוז     |
| 11 | גפן, גפנים     | ב 13 ; ו 11   | דאליא, דוואלי   | גפון, אלגפון         |
| 12 | הדודאים        | ז 14          | ליאסמין         | אללפאח               |
| 13 | חבצלת השרון    | ב 1           | וורדא מפתוחא    | נרסג'ת אסהול         |
| 14 | חוחים          | ב, 2          | סוך             | אלשוך                |
| 15 | כפרים עם נרדים | ד 13          | לחננא מעא למסך  | קרנפל<br>מע אלזעפראן |
| 16 | כרם, כרמים     | א 6 ; א 13-16 | ג'נאן, ג'נאנא   | כרם, כרום            |
| 17 | לבונה          | ג 6           | לובאן           | אללבאן               |
| 18 | עצי לבונה      | ד 14          | עידאן לובאן     | עידאן אללבאן         |
| 19 | מגדלות מרקחים  | ה 3           | לברוז למפווחין  | מרביאת אלעטר         |
| 20 | מור            | ג 6 ; ד, 14   | מסך             | מסך                  |
| 21 | מור ואהלות     | ד 14          | מסך וענבר       | קצט וצנדל            |
| 22 | מורי עם בשמי   | ה 1           | מסכי מעא פוואחי | מסכי מע טיבי         |
| 23 | נרד, נרדים     | א 12 ; ד, 13  | מסך             | מסך                  |

|    |                 |            |               |                |
|----|-----------------|------------|---------------|----------------|
| 24 | נרד וכרכם       | ד, 14      | למסך וזעפראן  | ורס וזעפראן    |
| 25 | קנה וקנמון      | ד 14       | אלקרא         | קסט וצנדל      |
| 26 | נְצִיִּים       | ב 12       | נואר          | אנואר          |
| 27 | סמדר            | ב 13       | לחצרנב (בוסר) | אלסמנדר        |
| 28 | סנסנים          | ז 9        | זריד          | אעד'אק         |
| 29 | עצי היער        | ב, 3       | עידאן לגאבא   | עידאן אלשערא   |
| 30 | ערוגת הבשם      | ה 13 ; ו 2 | גמונאת לפוואח | סבאיב אלטיב    |
| 31 | ערמת חטים       | ז 3        | ערמאת לקמח    | מרח' אלבר      |
| 32 | עסיס רמוני      | ח 2        | חבוב רמאני    | רב אלרמאן      |
| 33 | פגיה            | ב 13       | תמארה         | ע'צ'הא (פגהא)  |
| 34 | פלח הרמון       | ד ; ו 3, 7 | פרק רמאנא     | פלע ארמאן      |
| 35 | פרדס רמונים     | ד 13       | ג'נאן רמאן    | פרדוס רמאן     |
| 36 | פרי מגדים       | ד, 13      | תמאר לפואפיה  | תמרה' אלפואפיה |
| 37 | ופריו מתוק לחכי | ב 3        | ותמארו        | ות'מרה         |
| 38 | שושנת העמקים    | ב 1        | ורדאת לוטיאן  | סוסנה' אלמרוג  |
| 39 | תפוח, תפוחים    | ב 3 ; ב, 5 | תפפאחא, תפאפח | תפאח           |
| 40 | תאנה            | ב 13       | כרמוסא        | אלתינה         |
| 41 | תמר             | ז 8        | נכלא          | נכילה          |

#### שמות כלים מוסיקליים במקרא בעברית ובארמית (דניאל)

בר-אשר הקדיש פרק שלם (כרך א, פרק ה, עמ' 83-106) לדיון מקיף על שמות כלי נגינה, תוך שהוא מצביע על הקושי בזהוי הכלים ובריאליה שלהם בתקופת המקרא, בתפסיר רס"ג ובמסורת השרח. לדוגמה, הכינוי המקראי שונה מזה שבתקופת רס"ג ומזה שבתקופת השרח. בר-אשר נעזר במחקרים שנעשו לפניו וניסה לדון בצורה פרטנית בכל כלי, ואף הכין טבלאות משוות המופיעות כאן, על פי השערות והשוואות. להלן שתי טבלאות שעשינו בעקבות בר-אשר.

#### רשימת הכלים המוסיקליים בארמית מדינאל

| הכלי | רס"ג | לשון לימודים | שרח |
|------|------|--------------|-----|
| קרנא | בוק  | -            | קרן |

|              |       |       |          |
|--------------|-------|-------|----------|
| משרוקיתא     | צפארא | יספאר | יספפר    |
| קיתרס        | דף    | כיתרא | קיתרא    |
| שפכא         | טבל   | סבאבא | סבאבא    |
| פֿסֶנְטֶרִין | צנג'  | עוד   | גייאטא   |
| סומפֿניא     | נאי   | רבאב  | עוד רבאב |

**כלים מוסיקליים בעברית**

| הכלי    | רס"ג                        | לשון לימודים | שרח                     |
|---------|-----------------------------|--------------|-------------------------|
| חליל    | -                           | -            | טביל (מלעיב)            |
| חצוצרה  | בוק                         | גיטא (גיאטא) | גיטא                    |
| כנור    | קיתאר<br>(טנבור, עוד, צנג') | כיתרא        | דף<br>(מלעב, עוד ורבאב) |
| מנים    | צנוף                        | רהוט         | נעות                    |
| מנענעים |                             | סואנג'       |                         |
| מצלות   |                             | תנאתיל       |                         |
| מצלתים  |                             |              |                         |
| צלצלים  | סלאסל                       | חנדקאת       | נואקס                   |
| נבל     |                             | רבאב         | דף                      |
| עוגב    | קיתאר (כליאג, צנג')         | רבאב         | רבאב (מלעב)             |
| פעמון   | גלגל                        | זנזל         | נאקוס (קנקאן)           |
| עשור    | עשארי                       | עוד          | לגנא                    |
| שופר    | בוק                         | שופר         | שופר                    |
| תף      | דיף                         | דף           | דף                      |

## זיקת השרח לתרגום אונקלוס

עיקר תבניתו של השרח הוא כתבניתו של אונקלוס הן במילון והן בסדר הפסוק. להלן דוגמאות:

1. **אֱלֹהֵ תוֹלְדֹת נָח נָח אִישׁ צָדִיק תָּמִים הָיָה בְּדִרְתָּיו אֶת־הָאֱלֹהִים הִתְהַלֵּךְ־נָח (בר' ו 9).**

**אונקלוס:** אילין תולדות נח. נח גבר זכאי שלים הוא בדוהי, בדחלתא דה' הלך נח

**שרח:** האדו תואליד נח, נח ראזל עאדל צאפי כאן פי זיאלו, מעא אללאה תמססא נח

2. **וְלֹא־זָכַר שְׂרֵי־הַמַּשְׁקִים אֶת־יוֹסֵף וַיִּשְׁכַּח־הוּא: (בר' מ 23)**

**אונקלוס:** ולא אדכר רב שקי את יוסף ואנשיה

**שרח:** ולאיס דכר קאייד סקקאין יוסף ותנסאה.

3. **השם כהן מתורגם, כאמור, אימאם וברבים אימא, בעקבי רס"ג, אבל כהן און (בר' מא**

**45), כהן מדין (שמ' ג 1, יח 1), מתורגמים כביר און, כביר מדין, בעקבות אונקלוס 'רבא**

**דאון' 'רבא דמדין'. פרט לאדמת הכהנים (בר' מז 22, 26) שתרגם 'ארד לכומאר' כדרך**

**אונקלוס 'ארע כומריא', שלא כרס"ג (אאימא).**

4. **'בי אדוני' (בר' מד 18) מתורגם בשרח 'מרגבא יא סידי', בעקבות אונקלוס 'בבעו**

**ריבוני', לשון בקשה, ושלא כרס"ג 'יא סידי'; ובהמשך הפסוק 'ידבר נא עבדך דברי**

**מתורגם בשרח 'יתכללם דאבא עבדך לכלאם' (=עכשיו) בעקבות אונקלוס 'ימליל כען**

**עבדך פתגמא' ושלא כרס"ג 'יתכלם עבדך כלאמא' בהשמטת נא; ואד יעלה מן הארץ**

**(בר' ב 5) השרח מתרגם 'וגמאם יטלע' בעקבות אונקלוס 'ועננא היה סליק' ולא כרס"ג**

**'ולא בכאר כאן יטלע (=ולא קיטור היה עולה).**

## מסקנת העיון

בעוד שהזיקה של השרח לאונקלוס כמעט מלאה הן בתרגום המילולי, הן בתבנית הכללית, הן בסדר

המלים, הרי שהזיקה של השרח לתרגום רס"ג היא רק בתחום המילוני, ולא תמיד.

## הרובד המדרשי בשרח

רוב בניינו ורוב מניינו של השרח נשען על תרגום מילולי עקבי, ורק פה ושם כגיוון בא גם שיבוץ של

מדרש זה או אחר. הרובד המדרשי אפשר לומר הוא מיעוט גדול, ואף על פי כן אינו מבוטל לגמרי,

ואפשר להעמידו על כ-5% מכלל הרובד המילולי של השרח. זה כוחו בחלקים של התורה, אבל בכמה

הפטרות, וכן בהפטרה של תשעה באב, הרובד המדרשי ניכר בעליל. למדרש יש נוכחות גם בשרח של ההגדה של פסח ושל מסכת אבות.

#### הדגמות:

1. **וַיְהִי בַיָּמִים הָרַבִּים הָהֵם וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיֵּאָנְחוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל מִרְהֲעֲבֹדָה וַיִּזְעְקוּ וַתַּעַל שְׁוַעְתָּם אֶל־אֱלֹהֵי־מִרְהֲעֲבֹדָה (שמי' ב 23).**

וימת מלך מצרים: השרח הפילאלי מתרגם **ונבראץ**, שפירושו נצטרע, בעקבות הפירוש המדרשי (שמות רבה [וילנא] פרשה א ד"ה לד ויהי בימים): 'וימת מלך מצרים (שמי' ב 23), שנצטרע והמצורע חשוב כמת, שנאמר (במי' יב, יב) אל נא תהי כמת, ואומר (יש' ו 1) בשנת מות המלך עוזיהו' (ראו מפרשים על פי תנחומא, צו). כיוצא בזה גם בלשון לימודים וכן הוא בהגדה של פסח הפילאלית לעומת נוסח ההגדה בדפוס לוגאסי המתרגם כפשוטו **ומאת** (מת).

2. **וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֵּדַע אֱלֹהִים (שמי' ב 25)**

וידע אלהים – השרח הפילאלי מתרגם **וחן אלאה** (ה' רחס), בעקבות רס"ג וכן הוא בלשון לימודים. גם כאן השרח הפילאלי הולך בעקבות המדרש (פסיקתא זוטריתא [לקח טוב] שמות, פרק ב, סימן כה, ד"ה וירא אלהים): 'וידע אלהים – לשון רחמנות, כענין שנאמר יודע צדיק נפש בהמתו (משלי יב 10).

מיבעי ליה! א"ר אבא בר כהנא: כאדם שמקלל את עצמו ותולה קללתו בחבירו (בבלי, סוטה יא, ע"א).

3. **לעלוקה שתי בנות הב הב (משלי ל 15) = לזאהנאם זוז לפמאם ארא ארא (=לגיהינם שני פתחים) בעקבות בבלי, ע"ז יז, ע"א.**

4. **הקוטפים מלוח עלי שיח (איוב ל 4) = די יקטעו מן לקראיא עלא להדרא (=המפסיקים מלימודם ומדברים) על פי בבלי, חגיגה יב, ע"ב: 'כל הפסק מדברי תורה ומעלה ועוסק בדברי שיחה מאכילין אותו גחלי רתמים, שנאמר הקוטפים מלוח עלי שיח'.**

5. **מי פלג לשטף תעלה (איוב לח 25) = 'מן עזל לסערא חפרא' על פי ויקרא רבה (וילנא), פרשת תזריע, פרשה טו: 'אין לך כל נימא ונימא שלא ברא לה הקדוש ברוך הוא גומא בפני עצמו כדי שלא תהא אחת מהן נהנית מחברתה'.**

## מדרש של שמות פרטיים

- **ירושלים:** 'מדינת אסלאם' (עיר השלום) מיסודו של רס"ג.
- **דרך האתרים:** טריק לגוסאסין (=דרך התרים) השוו אונקלוס 'אורח מאלליא', ורס"ג טריק אלאתרים.
- **עמק השדים:** אוטא לפדאדין (רס"ג) לעומת שרח פילאלי עמק השדים.
- **הרי אררט:** זבאל לקרוד (=הרי הקופים). השוו אונקלוס טורי קרדו, והשוו רס"ג גבאל קרדא או לקרודא (רד"ב).
- **יפה את רעיתי כתרצה** (שה"ש ו 4) = 'מזייאנא נתין יא צאחבתי כיף למרצ'י'א' (=כרצויה) בהשפעת ספרי במדבר, פרשת ואתחנן (יפה את רעיתי כתרצה, יפה את כשאת רצויה לי).
- **ויהי אמן את הדסה** היא אסתר בת דוד' (אס' ב 7) = **ריחאנא**, צורת נקבה של הדס (ראו בבלי, מגילה י, ע"ב; יג, ע"א).
- **'והרצה ואת האיה ואת הדיה למינה'** (דב' יד 13) = וסוואפה (=והרואה) בעקבות המדרש 'ולמה נקרא שמה ראה שרואה ביותר' (בבלי, חולין סג, ע"ב), שלא כתרגומי אונקלוס (בת כנפא) ורס"ג (אלגארא).

## דרך הלימוד של השרח והיקפו

במעגל הראשון למדו במחזור הראשון רק את נוסח המסורה העברי בלי שרח: לימוד האותיות, הנקודות וטעמי המקרא בשלבים: עלייה אחת או שתיים של הפרשה ובהמשך כל הפרשה בליווי טעמים. במעגל השני למדו כל הפרשה אחד עבראן ואחד שרח. התלמיד החזיק חומש עם טעמים, אבל השרח היה תמיד בעל פה. התלמיד שמע את הפסוק תשע פעמים והשמיעו לאחרים פעם אחת. גם תלמידים שלמדו חומש עם רש"י ואונקלוס, לא נטשו את לימוד הטקסט הבסיסי 'אחד עבראן ואחד שרח', וכן מי שלמדו בהמשך גמרא.

## קריאה עונתית של ספרי משלי, איוב ודניאל על ידי מבוגרים

מנהגי הקריאות העונתיות הנוהגות במרוקו בכלל, ובתאפילאלת בפרט, נשענים על מנהגים דומים קדומים: הגדה של פסח סמוך לפסח, שיר השירים בחול המועד פסח, משלי ופרקי אבות בין פסח לעצרת, רות ואזהרות בשבועות, איוב בימי בין המצרים, ודניאל משבת נחמו עד אלול. כאן המקום להביא מה שכותב אחד מחכמי תאפילאלת הקדומים, ר' שלמה אדהאן, על מנהג קריאת משלי ופרקי אבות בין פסח לעצרת: 'ואחר הפסח שמתחיל הדם להתגבר על האדם ויצר הרע מתחיל

להיכנס לפתותך תתחיל ללמוד פרקי דאבות ומה שחיבר שלמה המלך בספר משלי שהם דברים המכניעים גופו של אדם ומשברים תאוותו וכחו' (בנאות דשא, עמ' נא).

### נושאי הקריאות בקהילות תאפילאלת

נוהגים לקרוא בבית הכנסת לפני מנחה בשבתות הקיץ קריאות עונתיות כדלהלן:

1. **הגדה של פסח**: חלקה הראשון בשבת ראשונה של חודש ניסן וחלקה השני בשבת הגדול.<sup>5</sup>
2. **שיר השירים**: בפסח, כולל חול המועד, כל יום אחד מקרא, אחד עבראן ואחד רש"י.<sup>6</sup>
3. **משלי**: בין פסח לשבועות,<sup>7</sup> אחד מקרא ואחד עבראן.
4. **פרקי אבות**: בין פסח לשבועות<sup>8</sup> לאחר משלי, אחד מקרא ואחד עבראן.
5. **איוב**: מפרשת קרח ועד תשעה באב, אחד מקרא ואחד עבראן.
6. **דניאל**: משבת נחמו ועד אלול, אחד מקרא ואחד עבראן.

בקריאות העונתיות השתתפו מבוגרים מומחים בשרח בקבוצה של 5 אנשים עד 10 שהתכנסו בבית הכנסת, כאשר כל אחד קורא קטע של כמה פסוקים ומתרגם.<sup>9</sup>

### חלק ב: דברי הערכה ותוספות שונות

סיומו של מפעל השרח הוא חג לחוקרים ולשוחרי הלשון. על יום סיום המחקר אפשר לומר 'זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו' – 'שהחיינו וקיימנו והגיענו ליום הזה'. יום סיום מפעל השרח ויום השקת מהדורתו מצטרף הוא למפעלים שעם סיומם עושים חגיגה. אפילו על סיום מסכת תלמודית אחת נהג אב"י ראש ישיבת פומפדיא לערוך סעודה לכבוד הסיום ולכבוד התלמיד המסיים, כפי שמובא

<sup>5</sup> הטעם הפשוט הוא להרגיל את הילדים לקריאת ההגדה לקראת ליל הסדר. בשאר קהילות קוראים את ההגדה רק בשבת הגדול (נהגו העם, עמ' מד, סעיף ג, ומקורות שם; עטרת אבות, פרק כב, סעיף ז). השווה הרמ"א, שו"ע או"ח סימן תל, סעיף א, שנהגו לקרוא את ההגדה של פסח במנחה של שבת הגדול מתחילת 'עבדים' ועד 'לכפר על עוונותינו'. הטעם לכך על פי משנה ברורה ס"ק ב הוא שבשבת הגדול הייתה התחלת הגאולה והניסים.

<sup>6</sup> בקהילות אשכנז נקראת מגילת שיר השירים בבתי הכנסת בשבת חול המועד פסח, וסימנך 'הנצנים נראו בארץ, עת הזמיר הגיע וקול התור נשמע בארצנו', והיא כביטוי המתאים לתיאורי האביב בפסח והן לגאולת ישראל על פי המדרש האלגורי לשיר השירים. על המנהג וטעמו ראו מגן אברהם על שו"ע, או"ח, סימן תצ, סעיף ח.

<sup>7</sup> כמנהג שאר קהילות מרוקו (נתיבות המערב, עמ' רג, סעיף כו; עטרת אבות, פרק כג, סעיף יז). הטעם למנהג הוא שהספר עוסק במוסר וחינוך הנחוצים לימים אלה של האביב העלולים למשוך לפיתויי התקופה. תיקון המידות שבמשלי מתאים גם לימי הספירה שבהם מתו תלמידי ר' עקיבא שלא נהגו כבוד זה בזה.

<sup>8</sup> קריאת ששת פרקי אבות בין פסח לעצרת היא כנגד ששת השבועות שעד שבועות. הפרק השישי קרוי 'קניין תורה' ומתאים לקריאה לפני שבועות, שכן עניינו מתן תורה (ראו אבודרהם, עמ' רמה). המנהג ידוע גם בשאר קהילות מרוקו (נהגו העם, עמ' נד, סעיף מג; נתיבות המערב, עמ' רג, סעיף כז).

<sup>9</sup> על ההווי של תרגום איוב לערבית בארפוד ראו מ' נזרי, קהילות תאפילאלת, כרך ב – מעגל האדם, עמ' 487-497.

‘אמר אביו תיתי לי דכי חזינא האי האי צורבא דרבנן דשלים מסכתיה עבידנא יומא טבא דרבנן’ (בבלי, שבת קיט, ע”א).

עבודת הפרויקט החשוב וההיסטורי הזה נמשכה 40 שנה, והיום נגלה השרח לעיני כל ישראל במלוא יופיו והדרו. 40 שנה זה מספר היסטורי משמעותי בתולדות עם ישראל: ‘כִּי ה’ אֱלֹהֶיךָ בֵּרַכְךָ בְּכָל מַעֲשֶׂה יָדְךָ וְנָדַע לְכַתֹּב אֶת־הַמִּדְבָּר הַגָּדֹל הַזֶּה | אַרְבָּעִים שָׁנָה ה’ אֱלֹהֶיךָ עֲמָךְ לֹא חָסְרָת דְּבָרִי (דב’ ב 7). בתום נדודי ישראל במדבר 40 שנה קורא משה לכל ישראל ומוכיחם: ‘וְלֹא־נִתַּן ה’ לָכֶם לֵב לְדַעַת וְעֵינַיִם לִרְאוֹת וְאָזְנִים לִשְׁמָע עַד הַיּוֹם הַזֶּה’. מה טיבה של תוכחה זו, כי ה’ לא נתן לישראל לב לדעת, עיניים לראות ואוזניים לשמוע? איך אפשר לומר תוכחה זו על דור דעה, דור שזכה למאורעות מכוננים בתולדות עם ישראל: יציאת מצרים, בקיעת ים סוף, מעמד הר סיני ומתן תורה, הקמת המשכן ועוד?

מתוכחתו של משה מעביר התלמוד מסר חשוב: ‘אמר רבה: שמע מינה לא קאי אינש אדעתיה דרביה עד ארבעין שנין (בבלי, עבודה זרה ה, ע”ב) [=למד מכאן, שאין התלמיד יכול לעמוד על דעת רבו רק עד ארבעים שנים] – לאמור, אדם צריך פסק זמן ארוך כזה כדי להבין את עומק דברי רבו, לרדת לסוף דעתו, לעכל את דבריו ולהפנימם. רבנו חננאל מפרש שאדם צריך ללמוד מרבו עד גיל ארבעים לפחות, כי רק מגיל זה ואילך יכול האדם לעמוד באמת על עומק דעת רבו השלמה על פי אבות ה, כא, ‘בן ארבעים לבינה’. עוד משמעות יש למספר 40: חכמי ישראל היו נוהגים לשנן כל לימוד חדש שלמדו 40 פעם, כמסופר בתלמוד שכאשר נודעה לרב אשי הלכה חדשה מרב כהנא ‘תנא מיניה ארבעין זימנין, ודמי לה כמאן דמנח בכיסיה [=למד ממנו ארבעים פעם והיה דומה כמי שהלכה זו מונחת בכיסו]’ (מגילה ז, ע”ב), ויש מי שהוסיפו הסבר ודרשו 40 פעם כנגד 40 יום שבהם ניתנה תורה על ידי משה ‘ואנכי עמד בהר 40 יום ו-40 לילה’ (בבלי, תענית ח, ע”א).

מפעל השרח נשען על מסרנים ובראשם אביו של המחבר בר-אשר שיכול היה להוציא את מהדורת השרח כבר מזמן, אבל הוא לא מיהר ולא נחפו. הוא ישב לדרוש, לחקור לשאול, להשוות, להפנים שבע חקירות ודרישות ברוח הכתוב ‘וְדַרְשַׁת וְחִקְרַת וְשָׁאַלְתָּ הִיטֵב וְהָיָה אִמְתָּ נֶכֶן הַדָּבָר’ (דב’ יג 15), חקירה שדרשה 40 שנה.

## מפעל השרח ותרגום השבעים

כידוע, נוסף על התרגומים שנזכרו לעיל, התורה ניתרגמה גם לתרגומים זרים אחרים. הראשון והמפורסם שבהם הוא תרגום השבעים היווני Septuaginta שיש בו משהו סמלי משותף לתרגום השרח נוסח בר-אשר. הרקע להופעת תרגום ה-70 נמסר במקורותינו בשלוש גירסאות או עדויות:

1. הגירסה הראשונה – בבלי, מגילה ט, ע"א: דתניא מעשה בתלמי המלך שכינס שבעים ושנים זקנים, והכניסן בשבעים ושנים בתים, ולא גילה להם על מה כינסן. ונכנס אצל כל אחד ואחד ואמר להם: כתבו לי תורת משה רבכם. נתן הקב"ה בלב כל אחד ואחד עצה, והסכימו כולן לדעת אחת. גם השינויים שהם חוללו בתרגום נעשו בנוסח אחיד: א. אלהים ברא בראשית, ב. אעשה אדם בצלם ובדמות, ג. הבה ארדה ואבלה שם שפתם.

2. עדות אחרת היא חיבור בשם "איגרת אריסטיאס", אחד מן הספרים החיצוניים שנכתבו בימי הבית השני. אריסטיאס היה פקיד יווני בחצרו של המלך תלמי השני מלך מצרים (תלמי פילדלפוס חי 283-246 לפני הספירה). לפי הסיפור, העיר הממונה על ספריית המלך את תשומת-לב מלכו שחסרים בספרייה כתבי הקודש של היהודים. המלך, שהיה חובב ספרים, שאל לפשר הדבר, ונאמר לו שאין תרגום יווני לתנ"ך. תלמי פנה אל אליעזר הכהן הגדול בירושלים וביקש שישלח אליו אנשים חכמים הבקיאים בתורה ובמלאכת התרגום. הכהן הגדול נענה לבקשה ושלח לו שבעים ושניים זקנים, והם התקבלו בכבוד רב ונשלחו אל האי פארוס שליד אלכסנדריה, שם שוכנו בבית גדול ומפואר, כל חכם בחדר נפרד. הם עסקו בתרגום התורה שבעים ושניים יום, כל אחד לעצמו, ובמלאת הימים האלה הושוו התרגומים ונמצאו מתאימים זה לזה בדיוק גמור.

3. פילון האלכסנדרוני (20 לפנה"ס–40 לספירה) מספר, שעוד בימיו ערכו תושבי האי פארוס מדי שנה יום חג ביום סיום התרגום, ובאו לשם לא רק יהודים אלא אף נוכרים רבים מאוד כדי לכבד את המקום שבו זרח לראשונה אור התרגום ולהביע תודה לאלהים בעד חסדו הישן המתחדש לעולמים.

מה המשותף אפוא לתרגום השבעים ולשרח? לשם כך נחזור לאב המסרן ולבנו המחבר. כאמור, בר-אשר הקליט את אביו לא פעם ולא פעמיים, אלא קרוב לשבע פעמים, בתחילה בשנות ה-60 של המאה ה-20 וחזור בשנות ה-80, וזאת כדי לוודא האם המסרן עקבי בתרגום הנמסר, האם אין שינוי בין הקלטה להקלטה ובין בירור לבירור. ולא נתקררה דעתו של המחבר החקרן, עד שביקש מאביו המסרן להעלות את השרח שבעל פה לשרח כתוב, דבר הנעשה בפעם הראשונה והאחרונה.

בדומה למופתים שהתרחשו בתרגום ה-70 קרה מעין זה גם בשרח. כל נוסחי ההקלטות נמצאו אחידים ללא כל שינוי וסטייה, גם כאשר הפרידו כמה שנים בין הקלטה להקלטה, וכן גם ביחס בין השרח הכתוב שנמצא חופף לגמרי לשרח שבעל פה המוקלט והנמסר בעל פה. בר-אשר לא עשה כל הנחה למחקרו ולא הנחה לאביו.<sup>10</sup> גם כאשר הועמד השרח על מכונו המשיך הבן החקרן לשאול אל אביו המסרן: אבא, האם אתה בטוח במה שאתה אומר? והאב לא נע ולא זע מפירושו ותשובתו אחידה, וכולו אומר כבוד למסרנים הקודמים: 'כך קיבלתי מרבותי'! כלומר גם אם המסרן ראה משהו חריג, לא ניסה להתערב ולהתחכם ולא ניסה לתקן ולשנות, כי ראה בזה זלזול במסורת שקיבל מרבותיו, וכך גם המחבר שרשם בנוסח השרח אך ורק מה שנמסר לו, ומה שחשב להעיר כתב בהערות המלוות את נוסח השרח.<sup>11</sup>

### להגיד שבחו של משה שלא שינה

כפי שכבר צוין לעיל, אחד המאפיינים המובהקים המייחדים את השרח ומשווים לו אופי מקורי אותנטי הוא המהימנות של המסירה שקיבל הבן מאביו בבחינת 'משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע...!'.<sup>12</sup>

להלן שתי דוגמאות מייצגות למקרים שהטעון שינוי לא שונה. הראשונה ממגילת אסתר: 'וַיִּשְׁלַח סִפְרִים אֶל-כָּל-מְדִינֹת הַמֶּלֶךְ אֶל-מְדִינָה וּמְדִינָה כְּכִתְבָּהּ וְאֶל־עַם וְעַם כְּלָשׁוֹנוֹ לְהִזְוֹת כָּל-אִישׁ שֶׁהָרָב בְּבֵיתוֹ וּמְדַבֵּר כְּלָשׁוֹן עִמּוֹ' (אסתר א 22). פשט הכתוב: שהבעל ישלוט באשתו (השווה בר' ג 16 'והוא ימשל בד') ויכפה עליה לדבר בשפתו. ואולם מה מפתיע נוסח השרח: 'וצאפד בראוואת אילא ג'מיע מדון אצלטאן אילא מדינה ומדינה ואילא קום וקום פלגאה יכון ג'מיע ראזל יגנני פי דארו ויתפללם פיף לגא קומו' (=וישלח המלך איגרות לכל המדינות ולכל עם בלשונו, שכל איש ישורר בביתו וידבר בלשון עמו). מסתבר שיש פה טעות פוניטית. השרחן קרא **שורר** בשין ימנית משורש שי"ר במקום **שורר** בשין שמאלית משורש שר"ר, לשון שר ושררה. המחבר שאל את המסרן בלשון תמיהה האם הוא בטוח בגרסת השרח, והמסרן לא התבלבל כלל ועמד על דעתו 'להיות **שורר**' ולא **שורר**, ונימוקו עמו. וכך ענהו: 'ראה, בני, הלא גם השורש נצח דו משמעו הוא – לנצח בשירה ולנצח במלחמה, אף כאן איש שהגיע למצב שהוא בעל הבית, ועל פיו ישק דבר, הרי הוא רשאי לשיר ולשורר בביתו'; ואם תשאלו על מי ועל מה ישיר הבעל, ואיזה שיר ישיר, התשובה היא 'אשת חיל מי ימצא', אבל לא

<sup>10</sup> המחבר לא סמך רק על נוסח השרח של מו"ר אביו, ולכן הוא הקליט גם שני מסרנים נוספים: ר' אברהם לעסרי רבה של קהילת קסר-אסוק ור' מכלוף לעסרי, רבה של קהילת ריש. בדיעבד נמצאו שלוש המסורות שוות.

<sup>11</sup> המהדורה שמלכתחילה לוותה ב-17.000 הערות, צומצמה בסוף ל-7250 הערות.

במובן 'אתתא כשרתא' (אישה כשרה) כתרגום אונקלוס המהווה דגם לתרגום השרח, אלא על פי השרח של המסרן 'מראת לזיס' (=אשת צבא), כאילו האידיאל הוא להינשא לאישה חיילת המשרתת בצבא (סדיר או קבע). לא מן הסתם ישמחו הנשים הפמיניסטיות לאמץ את הנוסח 'להיות שורר' ויעדיפוהו על 'שורר'.

דוגמאות חריגות אלו מלמדות על מהימנות המסרן המעביר את מסורת השרח ללא התערבות או צנזורה ועל מהימנות המחבר החקרן ועל שבחו שלא שינה. נדגים זאת עוד מהקמת המשכן. נושא הקמת המשכן וכליו חוזר פעמיים בפרשות תרומה ותצוה ובפרשות ויקהל פקודי. מדוע? ידועות שתי השקפות ושיטות בשאלת סדר הקמת המשכן וכליו. השקפתו של משה הייתה שיש להקים את הארון קודם ואחר כך את המשכן וכליו, ואילו בצלאל סבר שיש להקים קודם את המשכן ואחר כך את הארון. בפרשות תרומה ותצוה מצווה משה את בצלאל להקים את הארון קודם על פי השקפתו, והכול כתוב בלשון של הוראות בלשון עתיד: 'ועשית... ועשית'. בסופו של דבר השקפתו של בצלאל הכריעה, ולכן בפרשות ויקהל-פקודי הכול כתוב בלשון עבר 'ויעש, ויעש' (בבלי, ברכות נה, ע"א). 17 פעמים כתוב בסוף פרשת פקודי 'כאשר צוה ה' את משה' להגיד שבחו של משה שלא שינה, בניגוד להשקפתו ולהוראות שנתן בפרשות תרומה ותצוה.

גם במפעל השרח הכריע המחבר להביא את מסורת השרח כפי ששמע מאביו ומאחרים, ונטרל כל התערבות וביטל דעתו בפני דעת המסרנים. זאת אנו יודעים על פי עשרות הערות של החוקר, אם לא יותר, שעניינן הבהרות לקורא באשר לשאלות שמעורר השרח בכמה מקומות, כמו בפסוק 'וְעָשִׂיתָ קֶעֱרָתִיו וְכִפְתִּיו וְקִשּׁוֹתָיו וּמִנְקִלָּתוֹ אֲשֶׁר יִשָּׂךְ בָּהֶן זָהָב טָהוֹר תַּעֲשֶׂה אֹתָם' (שמות כה 29) המוסב על השולחן. מה פירוש קשותיו? רש"י כותב: 'הן כמין חצאי קנים חלולין הנסדקים לארכן', ומחבר דעת מקרא הרבה לחקור וכתב בסוף שהקשוות סומכות, תומכות ואוחזות את מערכת הלחם. לעומת זאת השרח לפי נוסח המסרן כותב 'ופסאויה' במובן 'כשותיו' (בגדיו), ובוודאי שאין לזה כל הקשר, אלא שהמסרן זיהה **קשותיו עם פסותיו** ותרגם 'פסאויה'. ואם תמצוי לומר מה יכול לעשות המחבר-החקרן כנגד המסרן? במקרה זה אולי כדאי להביא את תרגום רס"ג 'ומדאהנהא' בבחינת ההכרח לא יגונה, ואף על פי כן העדיף המחבר להיות נאמן למסורת המסירה, גם אם היא בלתי הגיונית, והעיר את הערתו (מס' 811) 'תרגום תמוה ומשובש: וקשותיו – וכסאויה (ומלבושיו) כאילו מצא לפניו את המילה וכשותיו בכף (מי המשבש?) לשון לימודים תרגם אל נכון וקסאבו (וקנותיו)'. הערות מתקנות כאלו יש הרבה והן כולן מלמדות ב'שבחו של משה שלא שינה'.

מן הפן האישי מהדורת השרח היא המתנה היקרה ביותר שקיבלתי בימי חיי, ומותר לי לומר, שאני מייצג את קבוצת הקוראים החיה עמנו היום שלמדה תורה על ברכי השרח. כדי להמחיש את חשיבות מהדורת השרח ואת ערכה הגדול בעיניי אשווה ערך זה למעשה שהיה.

מעשה בחכם מארפוד ושמו ר' מסעוד מלול (ארפוד, 1920–טבריה, 2012), שהיה סופר סת"ם וסופר בית דין בארפוד וחזן בבית הכנסת של בבא סאלי. ר' מסעוד בנו של ר' אברהם הקרוי 'בא-הנא חזאן' ונכד לר' משה מלול (נפטר בארפוד ב-1935), שהוסמך לשחיטה על ידי ר' מסעוד אביחצירא בסמיכה בכתב. לאחר פטירת ר' משה שמר נכדו את תעודת הסמיכה לשחיטה אצלו. פעם אחת נתבקש ר' מסעוד על ידי אחד מחכמי ארפוד להראות לו את הסמיכה, והלה שכח להחזיר לו וגם שכח איפה הניחה). אובדן התעודה גרמה צער רב לר' מסעוד. ר' מסעוד עלה לארץ והתגורר בטבריה וכל אימת שהייתי פוגשו היה תמיד מתאר בפניי את צערו על אבדן הסמיכה של מו"ר זקנו. יום אחד הייתי בבית הספרים הלאומי בירושלים לעיין בשטרות של תאפילאלת (שטרי כתובות, גיטין ועוד) דרך צילומי מיקרופילמים בסרטים, תוך כדי הנעת גלגל הסרט הופיעה בפניי כותרת של מסמך בשם 'קבלה'. הסחתי דעתי מזה, ותוך כדי הזזת הסרט קדימה נזכרתי מיד ש'קבלה' בתאפילאלת פירושה תעודת סמיכה לשחיטה, מיד החזרתי את הסרט אחורה, ומה שנגלה לעיניי היה לא פחות ולא יותר אותה סמיכה אבודה של ר' משה. צילמתי עבורו את התעודה ושלחתי אליה בדואר רשום. ואותו יום שוחח אתו ארוכות על אודות השמחה הגדולה בזכות המציאה שלא ציפה לה.

והנמשל: השרח שלמדתי בנעוריי כמעט נשתכח מן הלב ומן התודעה והפך כמעט לייאוש מדעת. השרח היה חומר בסיסי ומרכזי בתוכנית הלימודים שלי ושל חבריי בשנות הנעורים, והפך להווי הנעורים שלנו. לעבראן והשרח היה שיטת הלימוד בהבנת חמישה חומשה תורה. השרח ליווה אותנו גם בין פסח לעצרת. נבחרת של למדנים הבקיאים בשרח קראה את משלי מתוך ארבעה גביעים, אחד עבראן כתוב ואחד שרח בעל פה. אחרי קריאת משלי אנו הילדים היינו קוראים את פרקי אבות, וכל אחד בתורו קורא משנה אחת, אחד עבראן ואחד שרח. הייתה מעין תחרות שאליה התכוננו כדבעי, וכמה משניות זכורות לי בעל פה. עם הזמן הצלחתי לשחזר את כל השרח בסיועו של מסרן פילאלי ותיעדתי בכתב בליווי מבוא קצר מאוד, ביודעי שבר-אשר עתיד לתעד את המהדורה בליווי מבוא מקיף. אחרי שבועות באים ימי בין המצרים ועמם קריאת ספר איוב גם הוא בליווי שרח שרק מעטים ידעו לתרגם בעל פה. ולאחר בין המצרים עברו לקרוא את ספר דניאל עד לראש השנה. והנה האבדה הזו חזרה אלינו בתוספת מרובה על העיקר הן ההערות כמעט על פסוק, ההשוואות ומבוא מקיף המפרנס את הכרך הראשון המכיל 17 פרסומים במהלך השנים. לזה כמעט לא ציפינו, וכבר נאמר שלושה דברים באים בהיסח הדעת, וביניהם מציאה ומשיח, ואין לך מציאה גדולה מזו, שמאז

תפסיר רס"ג לא ראינו כמותה. מהדורה זו החזירה אותנו לימי נעורינו היפים. כותב מאמר זה שאינו יודע את נפשו משמחה, חשב לפני כ-40 שנה להקליט את אביו ר' יצחק נזרי, שהיה בקי בשרח המקרא ושימש מורה לשרח במשך עשרות שנים. אבל לאחר ששמע את שמעו של המחבר בר-אשר, שכבר עמוק היה בפרויקט, וביודעו ומכירו אמר 'אין מלכות נוגעת בחברתה'. וכבר נאמר 'ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו אלמלא קדמו משה', תרתי משמע.

על מהדורת השרח אפשר לומר 'תם [ועוד מעט גם] נשלם' (כשתצאנה מהדורות במדבר, דברים), אבל באשר למחקר השרח אפשר לומר שהוא לא תם ולא נשלם, ועתיד לפרנס חוקרים עוד לעשרות שנים.

מחקר השרח עשוי לשמש כר נרחב לעשרות עבודות אקדמיות: עבודות מאסטר ועבודות דוקטורט. מעתה יש מקום למחקר משווה מקיף בין השרח לבין תפסיר רס"ג בתחום המילוני (שמות, פעלים ומיליות) וגם למחקר משווה של מילון השרח למילון הערבית המוגרבית המדוברת לרבדיה, כולל לשפת המלחון שהיא שירה עממית הכתובה בלשון המדוברת ברובד הגבוה שלה. מבחינה מעשית, אומנם לשרח לא יהיו הרבה קוראים, שכן רובם הלכו לעולמם, אבל לחוקרים יפתח מפעל השרח של בר-אשר תקופה חדשה, ובחוגים ללשון העברית באקדמיה יכול שיוצעו קורסים ללימוד השרח.

זאת ועוד, מהדורת השרח, הכוללת נוסח הפסוק המקראי ואחריו התרגום בערבית יהודית, תוכל מעתה לשמש דרך ללימוד השפה הערבית היהודית הדיאלקטית ליחיד הרוצה לשפר את שפתו. וכל מי שעדיין דובר את השפה הזו ומבין אותה יוכל להשתלם בה באמצעות הקריאה של 'אחד עבראן ואחד שרח'. ואני הכותב אומר זאת מתוך ניסיון: חיבור השרח הזה הפך אצלי מיום שקיבלתי לקריאה קבועה כל שבוע בפרשה - לא זו בלבד שחזר ונעור אצלי מנהג זה לטובה ולברכה, אלא אף העשיר את ידיעותיי בשרח. מדובר כאן בקריאה של חומר מילולי כתוב המלווה בהערות מחכימות, הערות ההופכות את הקריאה לביקורתית והשוואתית. השרח כולו אף עורר אצלי את הרצון לקרוא גם בתפסיר רס"ג ולחקור אותו.

כותב מאמר זה אינו רואה במהדורה זו סוף פסוק. לאחר שתילמד ותיחקר כדבעי אפשר שתעורר את האתגר להוצאה לאור של מהדורה השוואתית משולשת לנוסח המקרא: תרגום אונקלוס, תפסיר רס"ג ונוסח השרח המערבי, מהדורה שתחבר את העבר עם ההווה.

## סיכום

בדומה לשאר מחקריו וספריו גם פרקי מחקריו של בר אשר בכרך הראשון של השרח נפתח כל אחד מהם במבוא או בדברי רקע ונחתם בסיכום. זהו קו אופייני של כתיבתו בכל ספריו ופרסומיו. אף אנו נחתום אפוא בדברי סיכום.

כאמור לעיל, הכרך הראשון מכיל בתוכו 20 מאמרים מדעיים שזכו לפרסום במהלך השנים; שלושת הכרכים האחרים מכילים את גוף המהדורה, שמאז תפסיר רס"ג לא נראתה כמותה. כרכים אלה מלווים באלפי הערות ומשוות להם מהדורה ביקורתית. הצד החזק הבולט של מהדורת השרח לכרכיה הוא מהימנות המסירה ככתבה וכלשונה: גם אם החוקר נוכח בעליל שתרגום מסוים של מילה או ביטוי הוא משובש, איננו מתערב בגוף הטקסט, אבל מעיר על כך בהערות המלוות את הפסוקים. גם הערות אלו הן בעלות תוקף מדעי ויש בהן חומר השוואתי לנוסח רס"ג או ללשון לימודים ומלוות גם בתעתיק פונטי.

כללו של דבר: אין כאן ויתור או דילוג על כללי הכתיבה המדעית ואין כאן קיצורי דרך, אלא עבודה סיוזיפית רציפה ועקבית בת עשרות שנים. כתיבתו המחקרית היא מדעית מובהקת – מלווה במקורות, בהשוואות ובדיונים מקיפים, מעמיקים ומסכמים. משנתו סדורה והרצאת הדברים ברורה ובהירה. החומר מתאפיין במבנה ברור הנחלק לפרקים, לסעיפים ולתת-סעיפים. ההערות הקצרות הן פרי מחקר מקיף השוואתי. על פני מהדורת השרח הפילאלית מרחפת המהדורה של לשון לימודים לר' רפאל בירדוגו שהקדיש לה 17 שנים מחייו, שהעשירה את מהדורת השרח הנוכחית בחקר משווה ובבלשנות משווה. בסך הכול הקדיש בר-אשר לשתי המהדורות את רוב שנות חייו. ניכר שהחוקר נהנה מיגיעו ומתענג על התורה ועל העבודה וזכה לברכה היומיומית 'שלא ניגע לריק ולא נלד לבהלה'.

בר-אשר הוא חדשן במחקריו ונחשב לגדול החוקרים במספר תחומים ומפעלים, לכל אחד מהם גם מפעלי משנה. כל אלה באים לידי ביטוי גם בשאר ספריו, הן במחקר הלשון העברית לגווניה: מחקר לשון חכמים, מחקר הארמית הכולל גם את חקר הסורית הא"י; הן בלשונות ובמסורות, באורחות חיים ובתעודות של יהודי המגרב (חקרי מערב); הן בחקר יהדות המגרב על מנהגיה: מסורות ולשונות (תשנ"ט), לשונות מסורות ומנהגות (תש"ע), 'ולשוננו רנה' על התפילה (תשע"ז), ולא הזכרנו כאן אלא חלק ממפעליו ולמפורסמות אין צריך ראייה. עוד ידובר ויסופר על המפעל ההיסטורי של השרח שכמותו נוצר רק פעם באלף שנים כתפסיר רס"ג בשעתו. ואסיים בברכת 'ויפוצו מעינותיך חוצה' ובברכת 'אורך ימים ושנות חיים ושלוש יוסיפו לך'.